

УДК: 81'35 (09)

У. П. Барабаш

Українська академія друкарства

ПРОБЛЕМА УСТАЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ НА СТОРІНКАХ МОВОЗНАВЧИХ ВИДАНЬ

Подається загальна картина стану певного історичного періоду, зокрема кінця XIX–першої третини XX ст., та його вплив на розвиток основного мовного питання — правопису. Характеризуються основні види правопису, провідні думки стосовно правописних норм, а також роль корифеїв української науки, мовознавства в даному питанні. Досліджується стан розвитку мови, зокрема її правопису, а також стан та рівень норми мови.

Правопис, мовознавство, літературна мова, видання

Як стверджував видатний мовознавець І. Бодуен де Куртене, важливою складовою частиною лінгвістичних досліджень є опрацювання проблематики літературних мов, норми і культури мови. А теорія кожної літературної мови якоюсь своєю частиною є специфічно-національною, придатною тільки для тієї літературної мови, для якої вона створюється [4, с. 5]. Отже, норма мови не існує сама по собі, а залежить від конкретних чинників, зокрема від суспільних та комунікативних, оскільки реалізовується в певному людському середовищі та виражається письмово. Як зазначає мовознавець М. Пилинський, ще більшу залежність від суспільно-історичних чинників виявляє літературна норма як відібрана і соціально закріплена частина «загальномовної» норми. Норма є як у мові загалом, так і в кожній окремій мовній одиниці, насамперед норма мови — це правопис. Український правопис ґрунтується не на одному принципі, а на кількох, оскільки мова — це така суперечлива система, яка прагне бути завершеною, проте нею ніколи не стає: у ній завжди існують відхилення від основних законів чергування звуків, словотвору й таке інше, що й знаходить своє відображення у вигляді винятків [3, с. 138].

Друга половина XIX–початок XX ст. відзначається активним зацікавленням та розвитком літературної мови. З подальшим розвитком української художньої літератури і появою нових її жанрів, особливо реалістичного роману, з виникненням зародків нових мовних стилів — публіцистичного, а згодом і наукового (С. Подолинський) — починаються відомі спроби упорядкування українського правопису (П. Куліш, Є. Желехівський), вироблення суспільно-політичної та природничої термінології (І. Франко, І. Верхратський та ін.) [4, с. 15]. Як слушно зазначає академік І. Білодід, у дореволюційний час ні подальше нормування української літературної мови, ні тим більше її наукова кодифікація не могли бути здійснені: через всілякі переслідування і заборони царського уряду «наука про українську мову... мала не систематичний, а фрагментарний характер. Тоді ще не була вироблена наукова концепція характеру і функцій української мови, не було сформульоване наукове розуміння значення норми, сталої граматики для успішного розвитку літературної мови» [1, с. 7]. Отже,

стан розвитку мовної норми тісно пов'язаний з історією народу, все це добре проявляється в українській лексикографії, оскільки саме цей розділ науки про мову безпосередньо дотикається до не лише лексичних, а й морфологічних, словотвірних, акцентологічних, частково синтаксичних та фонетичних, і звичайно, правописних норм.

Виокремимо один із найвизначніших словників кінця XIX ст., автором якого є Б. Грінченко. Незважаючи на похибки, неточності та інші зауваження цей словник являється зародком нормативності української мови.

Значні заслуги Б. Грінченка і в унормуванні української літературної мови кінця XIX–початку XX ст. як у практичному, так і у теоретичному аспектах.

Насамперед, слід відзначити роль ученого в унормуванні українського правопису. Використовуваний і відстоюваний ним правопис, дістав назву «грінченківка». Питанням правопису присвячена спеціальна праця ученого «Три питання нашого правопису. З додатком А. Ю. Кримського», свої погляди на окремі правописні моменти Б. Грінченко виклав ще в праці «К вопросу о правописании украинского языка». Правопис Грінченка ліг в основу правопису, схваленого правописною комісією на чолі з професором І. Огієнком у 1918–1919 роках. Більшість з відстоюваних Б. Грінченком правописних правил входять і до сучасного чинного правопису. Борис Дмитрович працював як письменник та перекладач, теоретик української орфографії, його правописні праці до сьогодні не втратили своєї цінності як джерела з історії української орфографії та появи ряду букв українського алфавіту. Стан суспільства впливав на мову. Історичні обставини другої половини XIX ст., коли закладалися погляди на культуру книги, зокрема відсутність більш-менш усталеного, єдиного для всієї української території правопису, зацентували особливу увагу видавців, журналістів, редакторів на мові видань [8, с. 112].

Далі в таблиці подано приклади написання слів характерні для різних варіантів правопису української мови, якими користувалися протягом кінця XIX–початку XX століття.

Драгома- нівка	Максимо- вичівка	Ярижка	Грінченківка	Кулішівка	Желехівка
Дошч, шчастьа	Сынъ, нѡжь, Бѡгъ, Бѡгъ	Нижъ, Бигъ	Базар, базарь, днесъ (сьогодня)	Дідь, одвіт	Зьвір, жите
сім'ја, јама	жалѡбно, матѣрю, За-мѡжь	За-мижь	Гискра (искра)	Частуе, лех	Пять, память
Сваритцьа, працьують	ходидь, читадь	Нись, низь	Багатійшати, багатішати	Женитця, заіхавь, годовати	Пролізе, відбули ся
Гарниј, јак	Цѣлый, нѣжный	Цилый, нижный	Діцький (дѣтскій)	давнє	Глубокої, дорожшої, цїлий

Отже, драгоманівка ґрунтується на фонетичному принципі і кожна літера позначає лише один звук.

Система Максимовича, «максимовичівка» — система українського правопису на етимологічних принципах.

Використовуваний і відстоюваний Б. Грінченком правопис «грінченківка», ліг в основу правопису, схваленого правописною комісією на чолі з професором І. Огієнком у 1918–1919 роках.

Правописний хаос гальмував культурний розвиток українців Східної Галичини. «Коли інші, числом слабші слов'янські племена брались совісно за управу рідної своєї літератури і спільними силами довели до істинно подивляючи результатів, — ми, мов закам'янілі, все стоїмо на одному місці, беспорядні, немічні, розбиті, висміяні! А безсильні стати супроти чужинецького напору, ми ще кинулись самі на себе, борючись за поодинокі букви і слова, добачаючи в тих буквах і словах не якесь средство до цілі, але саму ціль — єдиний і найвищий ідеал!» [2, с. 366]. І. Франко твердив, що для галицьких революційних демократів подолання правописного безладдя і застарілої етимологічної орфографії не становило самоцілі, воно було перш за все боротьбою за народність української літератури, її прогресивний розвиток, за народну основу української літературної мови [2, с. 367]. Вивчення граматик ХІХ ст., написаних у Галичині, дає можливість доповнити перелік ще однією регіональною школою — нормативно-граматичною за характером інтерпретації україномовного матеріалу, яка почала формуватися в першій половині ХІХ століття. Її представниками були І. Вагилевич, Я. Головацький, Й. Левницький, Й. Лозинський, І. Могильницький. Вони розпочали граматичний опис української мови, який продовжили і розвинули граматисти другої половини ХІХ ст., ті, що у класифікації Ю. Шевельова представляли вже школу Ф. Міклошича в Галичині. У контексті тогочасної лінгвославістики створений граматичний опис орієнтувався на отримані результати лінгвістичного аналізу, отже, був науково об'єктивним: пов'язаний з українською граматичною традицією ХVІ–ХVІІ ст., з ідеями загального мовознавства, славістики та лінгвістичної україністики.

Як зазначає І. Франко: «слов'янське плем'я майже від самого початку свого цивілізаційного розвою послуговалося в писаннях, складаних мовами його різних племен, також різними азбуками». Це було неминучим наслідком його географічного положення, що межувало, з одного боку, зі сферою греко-візантійської, а з другого — романо-германської культури.

На другу половину ХІХ ст. припадає така подія, а саме вже другий її вияв, яка в історії отримала назву «Азбучна війна». Події азбучної війни не залишилися осторонь від діяльності українських шкіл. «У многих слов'ян західноєвропейського культурного круга, особливо таких, що займалися ширшими питаннями слов'янського письменства, не раз виникала думка, що для слов'янських народів було би ліпше прийняти одну азбуку, а власне латинську, яка ввела би їх безпосередньо в круг європейських культурних

народів і влегшила би тим народам знайомитися з письменствами всіх слов'янських племен» [7, с. 563]. На постійні порівняння та наголошування на досконалості латини на відміну від руської мови, українські науковці, які виступали проти латинізації знаходили безпомилкові доводи протилежні цим переконанням. Та навіть, якщо взяти до уваги твердження, що руська мова не придатна для літератури, через недосконалість своєї граматики, це не переконувало дослідників у тому, щоб позбутися кириличної абетки. Оскільки, відповідно до дослідження, і в польській філології первинним було красне письменство, а не граматики. Не з граматики треба вчитися свого язика, але на основі язика та його письменства треба виказувати всі прикмети та різнірідні його зміни, а також закони, після яких у міру обставин та різних впливів той язик перемінявся та переміняється [7, с. 583]. Закиди щодо незрозумілості та маловживаності руської мови, спростовувалися тим, що поляки, які жили на Україні-Русі, звикли, розуміють, спілкуються та читають руською мовою. Нема вже тепер і між ученими поляками ні одного, котрий би більш або менш добре не вмів читати по-русски. Та й німці, вживаючи для друкування своїх книжок швабаху або скоропису, відмінного від латинського [7, с. 577]. Незважаючи на всі ці обставини та докази, кирилицю дозволяли в сільських школах, для потреб дітей, які готувалися стати священиками чи вчителями сільських шкіл, і для письма потрібно користуватися польською, а не кириличною абеткою. Секретар Міністерства освіти у Відні (Й. Їречок) стверджував, що церковнослов'янська мова створювалася та розвивалася під впливом російської та руської, остання з яких є лише говором, непридатним для літератури. Від неї також походить російська писемна мова, а руська — це є лише її наріччя. М. Возняк писав: «Мішанина народної мови з церковнослов'янщиною у одних, з польською у других, з великоруською у третіх, а з усіма сими мовами у четвертих запанувала загально в тодішній публіцистиці і літературних творах» [6, с. 253]. Всі ці та подібні докази ніколи не заперечать той факт, що все ж різниця між польською та руською мовами була, є і буде, тому як зазначає І. Франко, це робить неможливим мовну асиміляцію. Щодо старослов'янської мови, то вона використовувалась у слов'ян як церковна мова і кириличне письмо первісно було створено для неї, тому досконалішої абетки не могло бути.

Масові протести, виступи, доводи українських діячів змусили реакційні кола відмовитися від латинізації української писемності і в 1861 р. уряд скасував свої розпорядження. Постійні впливи на українську мову інших мов з однієї сторони негативно впливали, оскільки не давало можливості розвивати це все у власній мові, проте завдяки цим впливам, ми маємо ту мову, яка є на сьогодні. Як стверджує Д. Антонович: «Необхідною передумовою культурного розвою кожного народу є можливість єднання з іншими народами і можливість взаємного обміну культурними здобутками і культурними цінностями. Здатними до культурного життя і розвою можуть бути тільки ті народи, що здібні сприймати культурні впливи, але сприймати їх активно, перетворюючи і

розвиваючи сприйняте далі». Отже, важливо не лише отримувати та прищеплювати щось нове, чуже, а й вміти правильно розвивати отримане в потрібному напрямі. Активно сприймати чужі впливи, ще раз це повторюємо, є необхідною передумовою культурного поступу [6, с. 22]. Можна додати лише, що таке правильне сприймання, залежно від галузі знань, буде активно та позитивно впливати, стане важливою передумовою і літературного поступу, і наукового, і будь-якого іншого.

Однією з ознак літературності мови, як стверджує М. Пилинський є належність мовних чинників до мови чітко окресленої території. Цей найзагальніший територіальний критерій нормативності можна охарактеризувати як культурно-історичний критерій, оскільки він тісно пов'язаний з історією розвитку літературної мови і культури народу [4, с. 97].

Кінець XIX ст. відзначається поживленням зв'язків Наддніпрянської України з Галичиною, письменники друкуються в галицьких виданнях, встановлюються особисті контакти. Західноукраїнська періодика і творчість письменників Галичини відігравали помітну роль у збагаченні єдиної української літературної мови, зокрема у створенні основ усіх найголовніших публіцистичних жанрів, властивих і сучасній мові [4, с. 191].

Перший офіційний український правопис, який був утверджений та виданий у 1918 р., набув великого значення та підтримки, з боку Наукового товариства ім. Т. Шевченка, зокрема на сторінках «Записок», збірників секцій та видавничої діяльності корифеїв української науки. Швидко розвивалась українська масова преса. До середини 1906 р. виникло до 35 періодичних видань [5, с. 254]. Проблему усталення українського правопису порушували багато мовознавців-дослідників та описували на шпальтах тогочасних видань як одне із найактуальніших питань тогочасної науки.

1. Білодід І. К. Літературна мова і стандартність / І. К. Білодід // Мовознавство. — 1973. — № 5. — с. 7. 2. Грушевський М. Про українську мову і українську школу / М. Грушевський. — 3-те вид. — К., 1917 — 61 с. 3. Мова. Людина. Суспільство / за ред. В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1977. — 267 с. 4. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль : моногр. / М. М. Пилинський. — К. : Наук. думка, 1976. — 286 с. 5. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підруч. / В. М. Русанівський. — К. : АртЕк, 2001. — 392 с. 6. Українська культура : лекції / за ред. Д. Антоновича. — К.: Либідь, 1993. — 588 с. 7. Франко І. Зібрання тв. у 50-ти тт. / І. Франко. — К.: 1986. — Т. 47. — с. 549–650. 8. Черниш Н. І. Проблеми культури книги у спадщині видатних українських редакторів кінця XIX–початку XX ст. / Н. І. Черниш // Поліграфія і видавнича справа. — 2002. — № 39. — с. 110–120.

ПРОБЛЕМА УСТАНОВЛЕННЯ УКРАїнСКОГО ПРАВОПИСАНИЯ НА СТРАНИЦАХ ЯЗЫКОВЕДЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ

Приводится общая картина состояния определенного исторического периода, в частности конца XIX – первой трети XX вв., и его влияние на развитие основного языкового вопроса — правописания. Характеризуются основные виды правописания, главные мысли относительно норм правописаний, а также роль корифеев украинской науки, языкознания, в данном вопросе.

Исследуется состояние развития языка, в частности его правописания, а также состояние и уровень нормы языка.

A PROBLEM OF STRENGTHENING OF UKRAINIAN SPELLING IS ON PAGES OF LINGUISTIC EDITIONS

The general picture of the state of certain historical period is given, in particular end of XIX –first of third of XX item, and his influence on development of basic linguistic question — to spelling. The basic types of spelling are characterized, leading ideas in relation to the norms of spellings, and also role of leading light of Ukrainian science, linguistics, in this question. Development of language status is probed, in particular to its spelling, and also the state and level of norm of language.

Стаття надійшла 18.01.2012

УДК 655.4/5

В. І. Теремко

*Інститут журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

АВТОР У СТРАТЕГІЧНІЙ СИСТЕМІ ВИДАВНИЦТВА

Йдеться про сучасні інтерпретації статусно-рольових співвідношень автора і твору (тексту), а також про стратегічні закономірності взаємодії автора і видавництва.

Автор, книга, видавництво, читач, стратегія

Самодостатність видавництва не абсолютна, бо не всі чинники життєдіяльності однаково йому підконтрольні. Воно конкурує у сферах, де все вирішує клієнт, і в питаннях, де головна фігура — автор. Два виміри має пов'язана з авторами конкуренція — за відносини і за владу. На співпрацю з ними орієнтовані ідеї, плани і стратегії видавництва. Несформованість принципів у роботі з авторами, неспроможність бути привабливим і вигідним для них партнером позбавляють аргументів його претензії на успіх. Часто це є перешкодою в саморозвитку і проблемою виживання.

Автор — візитівка, джерело розвитку і репутації видавництва. Сильний автор — це популярні і високоліквідні книги. Сильні автори мультиплікують силу видавництва, бо фокусують на ньому увагу читачів, засобів масової інформації, суб'єктів системи книгорозповсюдження і центрів, що контролюють фінансові, матеріальні та нематеріальні ресурси. Уміння знаходити або формувати таких авторів і утримувати їх у полі співпраці — важлива передумова його динамічного функціонування.

Сканування реального і потенційного авторського середовища — одне із завдань стратегічної розвідки: інформація про все, що там відбувається (перехід в орбіту видавництва одних авторів, вихід — інших, успішність їхніх проєктів, творчі плани), має стратегічну цінність. Причинно-наслідкові аспекти цих явищ розкриває стратегічний аналіз. У конкурентному світі міграція авторів — звичне явище. Найчастіше їй передують незадоволення змістом та результатами відносин, усвідомлення відсутності сенсу в подальшій співпраці або банальне прагнення змін. Її ініціативні сили визрівають в обох середовищах — авторському і видавничому. Ставлення авторів до видавництва як до транзитної інстанції є неблагополучним фактором, ускладнює акумулювання його стратегічної енергії і затуманює перспективи. Не простіше й авторам-«вічним мігрантам», яким у жодному видавництві не вдається видати більше однієї книжки. За їх показною затребуваністю ховається багато проблемного.

У швидкоплинних умовах реалізація найоптимістичніших проєктів огорнута невизначеністю: видавничі ідеї на час їх реалізації можуть потребу-